

Тема. Вживання запозичених слів

Мета: ознайомити учнів із різними точками зору на проблему вживання іншомовних слів;

розвивати комунікативні навички, їхнє вміння критично мислити, аргументовано доводити свою думку, оперувати лінгвістичними поняттями й категоріями; учити культури ведення дискусії; виробляти вміння знаходити й виправляти помилки в уживанні запозичених слів, з'ясовуючи причини їх виникнення; виховувати почуття поваги до рідного слова й відповідальності за власне мовлення.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Вид уроку: урок-дослідження з елементами дискусії (робота творчої лабораторії).

Методи: метод випереджувального навчання; метод наукового дослідження; метод дискусії; інтерактивні методи навчання: робота в малих групах, «дерево рішень».

Обладнання: таблиця; картки з індивідуальними завданнями; словники іншомовних слів.

Діяльність учителя (керівника творчої лабораторії): оголошує проблемні завдання наукового дослідження; формує творчі групи; організовує наукову дискусію, заохочує учасників до висловлення власної думки; порівнює результати роботи творчих груп (після складання таблиці); коригує висновки, підготовлені творчими групами (після заповнення плаката); оцінює зроблене (після складання пам'ятки); підбиває підсумки роботи творчої лабораторії, враховуючи оцінювальні міркування учасників наукового дослідження; відзначає провідних фахівців творчої лабораторії.

Діяльність учнів (членів творчої лабораторії): беруть участь у науковій дискусії: оцінюють різні погляди й думки, висловлені з проблеми, яка досліджується, роблять особистий вибір, обґрунтовують свою позицію;

відзначаючи переваги й недоліки кожного запропонованого варіанта, заповнюють таблицю, ухвалюють певне рішення; редагують речення, визначають тип помилок у вживанні запозичених слів; складають пам'ятку «Як запобігти помилкам у вживанні іншомовних слів»; беруть участь в обговоренні індивідуального наукового проекту і в оцінюванні роботи творчої лабораторії.

ХІД УРОКУ

*І чужому навчайтесь
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає...*

Т. Шевченко

*Де знайти сили на те,
щоб повернути
народ до рідних джерел,
до мови літературної,
могутньої і споконвічної?*

В. Радчук

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ УРОКУ.

Мотивація навчальної діяльності учнів.

Слово вчителя.

Наше завдання — дослідити важливу мовну проблему — вживання запозичених слів. Розглядаючи її, працюватимемо далі над питаннями слововживання, чистоти мови та мовлення.

Кожен із вас сьогодні буде в ролі дослідника. Спробуйте продемонструвати вміння творчо мислити, усебічно аналізувати мовні поняття й явища, висловлювати власні думки й аргументовано переконувати інших у правильності обраної позиції, дотримуючись при цьому високого рівня ведення дискусії.

II. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМНИХ ЗАВДАНЬ

1. Вироблення системи поглядів щодо вживання іншомовних слів.
2. Визначення основних типів помилок у вживанні запозичених слів, з'ясування причини їх виникнення.

III. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВЖИВАННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ

1. Підготовчий етап.

А. Усне повідомлення члена творчої лабораторії.

В українській мові є близько десяти відсотків іншомовних за походженням слів.

Одні з них засвоєні мовою давно і повністю підпорядковані її законам, тому й стали загальнозживаними, а отже, доступними й зрозумілими кожному. Ми до них звикли і навіть не підозрюємо інколи, що це не власне українські слова. Наприклад: *школа, козак, кобза, гетьман, кава, огірок, церква, газета*.

Інші запозичені слова з певних причин (скажімо, виникли недавно або нечасто вживаються) не ввійшли до активного словника української мови. Їх нерідко можна замінити повноцінними українськими словами.

Віталій Радчук в одній із статей наводить приклад уживання іноземного слова *імплементація*, якому в українській мові може відповідати чимало слів: *впровадження, запровадження, проведення в життя, реалізація, матеріалізація, справдження, звершення, вживляння, законодавче установлення (втілення, запровадження, утвердження), надання (набуття) чинності, узаконення* і т. д.

То чи варто віддавати перевагу малозрозумілому «імплементація», яке й вимовити не так-то й просто?

З-поміж іншомовних слів виділяють:

Інтернаціоналізми або між національні слова	Екзотизми етнографізми	Варваризми
Слова, поширені в усіх або багатьох мовах з однаковим або близьким звуковим оформленням. Переважно вони є термінами науки, техніки, економіки, політики, спорту. Наприклад: <i>еволюція, республіка, університет, бібліотека, нація, демократія, мітинг, апарат, театр, комедія, дует, монолог, стадіон, олімпіада, старт</i>	Запозичені слова, які позначають реалії життя інших народів (назви установ, посад, звань, професій, грошових одиниць, предметів побуту). Наприклад: <i>сейм, авеню, кюре, юрта, кишлак, сеньйор</i>	Запозичені слова, які лексично, фонетично, граматично і графічно не освоєні українською мовою. Вони не тільки не перекладаються, а й часом вживаються у написанні мовою оригіналу. Наприклад: <i>альма матер, тет-а-тет, модус вівенді, ноу-хау</i>

Б. Формулювання проблемного запитання.

Чи є у світі «чисті» мови, вільні від запозичень?

В. Науковий висновок членів творчої лабораторії.

Таких мов не існує, бо немає народу, який би жив ізольовано від світу й не контактував з іншими народами.

2. Відкритий діалог-дискусія.

Слово керівника творчої лабораторії.

Незважаючи на те, що запозичення — природне явище в житті мов, єдиного погляду на вживання іншомовних слів немає. Навпаки, з цього приводу науковці висловлюють різні, часом діаметрально протилежні думки. Розгляньмо деякі з них і спробуймо дати їм свою оцінку.

Примітка. З-поміж членів творчої лабораторії обирається експертна комісія (4 - 5 учнів), що стежитиме за ходом дискусії й записуватиме слушні пропозиції й зауваження, на основі яких підготує науковий висновок про вживання іншомовних слів.

А. Обговорення поглядів окремих мовознавців на мовний пуризм.

(*Пуризм* — абсолютне неприйняття запозичених слів у рідній мові, очищення її від слів іншомовного походження.)

—Деякі вчені занепокоєні великою кількістю іншомовних слів і вважають, що чужомовні елементи руйнують природу рідної мови, позбавляють її національної самобутності. Саме тому вони виступають проти будь-яких лексичних запозичень, за повне очищення словника від іншомовних слів. Як ви оцінюєте таку наукову позицію? Схвалюєте чи заперечуєте?

—Чи відомі вам приклади боротьби з самим фактом існування в мові іншомовних слів? («У період пробудження національної свідомості з'являється бажання повністю очистити свою мову від іноземних впливів. Такий пуризм свого часу пережили чехи, угорці, румуни, які тисячами і навіть десятками тисяч викидали чужорідні слова із своїх мов». (Іванишин В, Радевич-Винницький Я. *Мова і нація*.— Дрогобич, 1994.— С. 95—96.)

—Чи потрібно повністю очищати мову від запозичених слів? До чого призвів би такий процес?

—Чи відомі вам спроби запровадити власну, рідномовну термінологію? Як ви до цього ставитеся? (Ще на початку ХХ ст. у посібниках Івана Боберського («М'ячеві ігри», «Підручник до англійських ігор»), якого вважають «батьком української фізичної культури», можна було знайти авторські новотвори «копаний м'яч», «сітківка», «гаківка», «наколесництво», що були заміниками слів-термінів іншомовного походження «футбол», «волейбол», «хокей», «велоспорт».)

Особливо пошавився процес упорядкування рідномовної термінології в період українізації. Тоді, зокрема, пропонувалося вживати слова «рівник» (екватор), «стіжок» (конус), «витинок» (сектор), «приросток» (префікс), «наросток» (суфікс), «неділка» (атом). Але ці слова, як і багато інших, були вилучені з ужитку в 30-х роках у зв'язку із втіленням у життя ідеї злиття мов.

Учений С. Караванський, наприклад, переконаний, що настав час повернути до словників «репресовані» за сталінського режиму українські терміни, і пропонує вживати знак м'якшення (замість м'який знак), Великий Віз (замість Велика Ведмедиця), Чумацький Шлях (замість Молочний Шлях), живе срібло (замість ртуть), руханка (замість зарядка, гімнастичні вправи), прозирки (замість слайди, діапозитиви), довкілля (замість навколишнє середовище.)

«Відродження нашої самобутньої термінології,— вважає науковець,— це вимога нашого національного «Я». Хай термінологія комусь здається недосконалою, але це наша термінологія, і міняти чи удосконалювати її ми воліємо самі».

— А яка ваша думка?

— Чи не існує реальної небезпеки того, що тенденції до очищення української літературної мови, зокрема наукової, від невластивих їй елементів перетворяться на загрозу для її самототожності? (Е. Огар)

Б. Оцінка наукової позиції, пов'язаної з запереченням будь-якого контролю за процесом уживання іншомовних слів.

— Дехто з мовознавців вважає, що процес проникнення чужорідних елементів у мову цілком природний, закономірний, він тісно пов'язаний із відкритістю суспільства, з розвитком економічних і культурних зв'язків країни зі світом, через те й не потребує посиленого контролю спеціалістів. Чи справді це так? Як ви гадаєте? (Потрібно зважати на межі проникнення чужорідних елементів у мову, бо неконтрольоване вживання запозичених слів може призвести до непередбачуваних наслідків.)

— Прокоментуйте наведені висловлювання. («У питанні про те, в якій мірі чужомовні слова можуть увіходити в українську мову, можна прийняти такий принцип: не цуратися їх, але й не бгати їх в нашу мову без міри». (В. Самійленко)

«Запозичення можуть бути вмотивовані відсутністю мовних засобів для вислову того чи того поняття». (С. Караванський).

Надмірне, бездумне вживання іншомовних слів робить мову малозрозумілою, перетворює її на жаргон і, крім того, руйнує її систему, розхитує усталені закони. Тому мова поступово очищає себе від непотрібних запозичень. В українській мові тепер майже не вживаються слова аероплан, голкіпер тощо.

Якщо є дві назви – українська й іншомовна, то перевагу слід надати українській. Вона завжди зрозуміліша, доступніша, милозвучніше, легше запам'ятовується. Наприклад, краще сказати вихідний, ніж уїк-енд, образ, ніж імідж, торгівля, ніж маркетинг і т. д.

Щоправда, іноді іншомовне слово і його український відповідник можуть різнитися відтінками чи обсягом значення. Наприклад, коли йдеться про офіційне відвідання, вживають слово візит, а не відвідини. Різні відтінки значення мають слова повідомлення, звіт і рапорт; ухвала і резолюція (останнє означає ще й напис службової особи на заяві, доповідній записці тощо).

Є чимало запозичених слів, які не мають точних українських відповідників:

абстрактний, валюта, ломбард, інститут, стандарт, центр та ін.

Отже, дійсно не потрібно без міри вживати запозичені слова, а використовувати їх тоді, коли в цьому виникає потреба.

— **Уявімо собі таку ситуацію:** з активного вжитку поступово зникають власне українські слова й переходять у пасивну лексику, натомість панівне становище займають запозичені слова. Як би ви оцінили окреслену ситуацію? Що вона за свідчила б? (Така ситуація засвідчила б припинення розвитку рідної мови, її остаточну загибель).

— Коли, за якої умови іншомовне слово, вжите в українській мові, не збагачує, а, навпаки, засмічує її?

— Що таке суржик? Чи потрібно викорінювати його? (Суржик — безсистемна суміш української та російської мов, якою послуговується певна частина населення. На жаль, цю мовну каліч часто чуємо не лише в живомовному середовищі, а й на українському телебаченні з вуст сумнозвісних «сердючок», «довгоносиків», «кроликів».

На думку Ю. Винничука, «суржик — це мова для убогих, метафізична модель духовних бомжів».

До серйозних роздумів про долю нашої мови і нації спонукають міркування В. Іванишина та Я. Радевича-Винницького: «Наївно вважати, що люди тільки розмовляють суржиком. Вони ним також і думають. А це призводить до інтелектуально-моральної аморфності, розмитості і невизначеності особистості, втрати нею не лише мовних, а й національних орієнтирів узагалі» (Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація.— Дрогобич, 1994.— С. 97).

«... Давні греки тих, хто погано говорив по-грецьки,— зауважує Ліна Костенко,— вважали варварами. У цьому сенсі в нас суспільство майже всуціль варварське. Ні справжньої української мови, ні російської...

Нечуваний тиск русифікації призвів до патологічних мутацій. Отже, потрібна не апологія цих мутацій, а їхня діагностика і лікування». (Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала // Українська мова

та література.— 2000.—

№ 3.— С. 3.)

На тверде переконання відомого мовознавця Олександри Сербенської, «суржик треба долати з допомогою літературної мови, через її утвердження» (Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем. — К., 2001.— С. 69.)

3. Підсумки наукової дискусії.

Вироблення власної системи поглядів на розглядане питання.

A. Заповнення таблиці.

Проблема вживання запозичених слів в українській мові

Перша позиція

Друга позиція

Словник української мови
потрібно очищати від
запозичених слів і в подальшому
не допускати проникнення
чужорідних елементів у мову

Процес проникнення чужорідних
елементів у мову цілком природний,
закономірний, не шкідливий, тому й
не потребує посиленого контролю
спеціалістів

Переваги

Недоліки

Переваги

Недоліки

Рішення:

Б. Звіт про роботу експертної комісії.

Висновки

1. Абсолютно чистих мов, вільних від запозичень, у світі немає, тому що не існує народу, який би жив ізольовано, не контактуючи з іншими народами.
2. Запозичення — природне явище в житті мов.
3. Потрібно контролювати межі проникнення чужорідних елементів у мову.
4. Намагання повністю очистити мову від запозичених слів призвело б до збіднення, обкрадання лексичних засобів. Довелося б по-новому називати відомі предмети і явища, а це ускладнило б наше життя, спричинило б численні непорозуміння.
5. Не слід нехтувати вдало створеними питомими термінами, якими послуговувалися вчені до початку 30-х років, треба якнайшвидше повернути їм статус нормативної лексики.
6. Потрібно боротися не стільки з самим фактом існування в мові запозичених слів, скільки з явищами її засмічення, передусім суржиковими елементами, які руйнують національне єство мови, пригуплюють наше мовне мислення і можуть спричинити зникнення питомої української лексики.
7. Іншомовне слово не збагачує, а, навпаки, збіднює мову, коли його вживання не зумовлене доконечною потребою і призводить до тиражування словникових двійників.

IV. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ПРАКТИКУМУ

(Робота в малих групах.)

1. Визначення основних типів помилок у вживанні запозичених слів. Поетапне заповнення плаката.

Методичний коментар

Групи редагують по два речення, на основі яких визначають типи помилок

у вживанні іншомовних слів. Зроблені висновки записують на смужку паперу.

Провідні спеціалісти груп ознайомлюють присутніх із виконаним завданням і приклеюють на ватман, прикріплений на дошці, паперові смужки зі сформульованими учнями типами помилок у вживанні іншомовних слів. (Вставити фото)

На основі підготовленого плаката кожен член творчої лабораторії робить записи в зошит.

Завдання для першої групи.

- 1) Переді мною постала дилема: що робити після закінчення школи.
- 2) Не ефективним одягом вона полонила нас, а своїм розумом.

Варіанти відредагованих речень

- 1) Переді мною постала проблема (постало питання): що робити після закінчення ліцею.
- 2) Не ефектним одягом вона полонила нас, а своїм розумом.

Формулювання суті помилки

Неправильне вживання запозиченого слова, причиною якого є незнання значення слова.

Завдання для другої групи.

- 1) Протягом новорічної ночі на вас чекають несподівані сюрпризи.
- 2) Молоде покоління — передовий авангард суспільства.

Варіанти відредагованих речень

- 1) Протягом новорічної ночі на вас чекають сюрпризи (несподіванки, несподівані подарунки).
- 2) Молоде покоління — авангард (передовий загін) суспільства.

Формулювання суті помилки

Наявність у реченні плеоназму (вживання при запозиченому слові українського відповідника в ролі означення).

Уникайте таких

вільна вакансія,

захисний імунітет,

пам'ятний сувенір,

сервісне

дивний парадокс

неправильних висловів:

моя автобіографія,

інша альтернатива,

окремі епізодичні явища,

комерційна торгівля

Завдання для третьої групи

1) На змаганнях наша команда зазнала фіаско.

2) Нарешті фінішували цьогорічні жнива.

Варіанти відредагованих речень

1) На змаганнях наша команда зазнала поразки.

Або ж: На змаганнях наша команда програла.

2) Нарешті закінчилися цьогорічні жнива.

Формулювання суті помилки

Заміна без потреби українських слів запозиченими.

Авторитетна думка

Іншомовні двійники українських слів не збагачують мови, а навпаки,— збіднюють її, бо утруднюють спілкування і псують враження від сказаного.

(Коваль А. Слово про слово.— К., 1986.— С. 21)

Замінювати усталені рідномовні слова й вислови, точні, повноцінні й милозвучні, чужомовними, часто незграбними й незрозумілими,— це вже неабиякий злочин.

(Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем.— К., 2001.— С. 7)

Завдання для четвертої групи.

1) Відвідавши Володимирський собор у Києві, я була потрясена його величчю і красою.

2) У магазині є в продажу медові пряники і творожне печення.

Варіанти відредагованих речень

1) Відвідавши Володимирський собор у Києві, я була вражена його величчю і красою.

2) У магазині є в продажу медівники і сирне печиво.

Формулювання суті помилки

Уживання суржикових (здеформованих) слів під впливом російської мови.

Авторитетна думка

Недобре, коли людина не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова одної мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється мовний покруч...

(Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо.— К., 1991.— С. 12)

Говорити такою скаліченою мовою — це все одно, що грати на розстроєній скрипці. Все одно, що з дерева красуню різьбити тупою щербатою сокирою.

В. Сухомлинський

2. Складання пам'ятки «Як запобігти помилкам у вживанні іншомовних слів».

Методичний коментар

Пам'ятку члени творчих груп можуть складати цілком самостійно або ж використати подані опорні слова. Виконавши завдання, представники груп прикріплюють свої пам'ятки на дошці. Керівник творчої лабораторії дає оцінку зробленому. (Фото «Дерево рішень»)

Зразок

Пам'ятка «Як запобігти помилкам у вживанні іншомовних слів»

1. Правильно наголошуй слова іншомовного походження. У разі

потреби звертайся до словника.

2. Не використовуй запозичених слів, якщо не розумієш їх значення.

3. Не зловживай іншомовними словами. Надмірне їх використання призводить до засмічення нашої мови.

4. Намагайся, де можна, замінювати запозичені слова українськими відповідниками.

5. Викорінюй суржик, підвищуй рівень культури власного мовлення.

3. Робота над індивідуальним науковим проектом.

Заслуховування індивідуального наукового проекту на тему «Проблема чистоти рідної мови» (на основі аналізу написів на вивісках магазинів у нашому місті) та обговорення його. (ФОТО)

V. ПІДСУМКИ РОБОТИ ТВОРЧОЇ ЛАБОРАТОРІЇ

Відзначення найкращих спеціалістів (колективне обговорення).

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Складіть невеликий словничок англomовних запозичень, без яких нам не обійтися в щоденному спілкуванні, а також іншомовних слів, уживання яких не зумовлене доконечною потребою, бо в рідній мові є повноцінні відповідники.